

רבי יוסי - או רבי יוסי בר יהודה: עיון בנוסח קדום במשנה, השנוי במחלוקת בני בבל וארץ ישראל

הקדמה

היום מקובל שקיימים שלושה ענפי נוסח למשניות:

א. הנוסח שרווח בארץ ישראל בזמן חיבור התלמוד הירושלמי, והוא הנוסח ברוב ככל עדי הנוסח הקדומים של המשנה בקבצים של משניות בכל העולם כולו (כולל תימן, פרובנס, ספרד ואשכנז), כגון כתבי היד הידועים פרמה¹ קאופמן וקיימברידג', וכגון המשניות הקדומות שנמצאו בגניזה.

ב. הנוסח שרווח בבבל בזמן חיבור התלמוד הבבלי, והוא הנוסח שבמשניות המצוטטות בתוך הבבלי בכל עדי הנוסח, וכן הנוסח של המשנה הכתובה יחד עם הבבלי ברוב עדי הנוסח².

ג. נוסח הרמב"ם (ובעקבותיו נוסח רוב כתבי היד והדפוסים המאוחרים³). נוסח המשנה שבמשניות שהיה נפוץ בימי הרמב"ם היה כאמור נוסח א"י, אך הרמב"ם עצמו שינה את הגירסה במאות מקומות ע"פ נוסח הבבלי⁴. יש לציין שמכמה מקומות נראה שהרמב"ם לא תיקן את נוסח המשנה על פי הנוסח שבציטוטי הבבלי, אלא רק על פי הכרח מגוף הסוגיות שבבבלי⁵. למעשה נמצא שנוסח

1 כתב יד זה הוא מקור נוסח המשניות בירושלמי כתב יד לידן ברוב המסכתות. ראה: "צ פיינטוך, 'על המשנה שלפני הירושלמי כת"י לידן', תרביץ ניסן-אלול תשל"ו, עמ' 178-212.

2 אבל יש עדי נוסח של הבבלי שהמשנה שבהם היא נוסח א"י, ראה מאמרי: 'עיונים בהגהות רש"י לנוסח התלמוד בפרק ראשון דגיטין', חצי גיבורים י (תשע"ז) עמ' תרנד לגבי המשניות שבתלמוד כתובות וגיטין בכת"י סנקט פטרבורג, ספרייה לאומית 187 EVR I, סרט 10581, שהוא כת"י מזרחי או ביזאנטי. קרוב לוודאי שגם המשניות במסכת מכות דפוס ונציה הם נוסח א"י. ואכמ"ל.

3 כתבי היד שיש בהם פירוש המשניות להרמב"ם, וכגון משנת המאירי, ומהם משתלשלים דפוסים המשניות המצויים (ראה לדוגמא: "צ פיינטוך, 'על דפוס לא נודע של המשנה', עלי ספר, תמוז תשל"ח). בדפוסים המאוחרים, הוסיפו והגיהו ושינו ע"פ נוסח הבבלי הנדפס.

4 ראה: 'זוסמן, 'כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, ז, ג (תשל"ז), עמ' 243.

5 ראה לדוגמא מאמרי הנ"ל בהע' 2 בנידון י, ומאמרי 'משנת אלו דברים שאין להם שיעור וגירסאותיה', קובץ בית אהרן וישראל, גיל' קצט (תשרי חשון תשע"ט) עמ' קכא.

הרמב"ם משולב משני הנוסחים, הבבלי והירושלמי, דהיינו שעיקרו ופרטיו הם נוסח הירושלמי אך כשיש נפ"מ לדינא הוא מתאים לנוסח הבבלי.

הגירסה במשנה בפרק שני

המשנה במסכת מכות דף ט, ב: **רבי יוסי אומר השונא נהרג מפני שהוא כמועד**. במשניות כת"י קאופמן ופרמה⁶ וקיימברידג', איתא "רבי יוסי בר יהודה אומר", וכן הנוסח בכת"י ק של הרמב"ם במשנה עצמה ובפירושה, וכ"ה בפירוש הרע"ב ובפסקי רי"ד, וכ"ה בתוספתא (פרק ב שבהשמטות). וכן הוא במשנה שבבבלי דפוס ונציא⁷, ושבתב יד הרצוג התימני. אבל מהרש"ל (דפו"ר) ומהרש"א מחקו את התיבות 'בר יהודה'.

ועיין בתוספות יו"ט שהוכיח כן מלשון הגמ' כאן:

ר' יוסי אומר: השונא נהרג כו'. והא לא אתרו ביה! מתניתין רבי יוסי בר יהודה היא; דתניא, רבי יוסי בר יהודה אומר: חבר אינו צריך התראה, לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד.

ושכן מפורש בבלי לעיל ו, ב:

מי אית ליה לרבי יוסי האי סברא, והתנן רבי יוסי אומר השונא נהרג מפני שהוא כמועד (ומותרת)⁸, א"ל ההוא רבי יוסי בר יהודה היא, דתניא רבי יוסי בר יהודה אומר חבר אין צריך התראה לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד.

הרי לפנינו בשני הסוגיות שהבבלי רק **מפרש** דהך ר' יוסי היינו ר' יוסי בר יהודה (וכיוצא בזה נמצא גם בשבת קכא, א') אבל לא **גרס** כן להדיא, דאם לא כן מעיקרא איך הקשה הבבלי בדף ו' סתירה בין רבי יוסי שם לרבי יוסי כאן. וכ"כ הריטב"א שם בפירוש: "ההוא רבי יוסי בר יהודה היא. פירוש דרבי יוסי דהתם לאו היינו רבי יוסי דמתניתין דהוא רבי יוסי בן חלפתא כדאיתא בבכורות (כו, א), אלא ר' יוסי בר יהודה היא".

וכן הוא הנוסח "ר' יוסי אומר" במשניות שבבבלי כתב יד מינכן כאן, וכן בר"ח ובמאירי. וכן הוא בצייטוט שבבבלי דף ו' בכל עדי הנוסח.

6 ומשם לירושלמי כת"י ליידין.

7 ובפיסקא בגמ' דף ט, בדפוס ראשון ושני כתבי היד היא "השונא אינו נהרג", והפיסקא שלפנינו "רבי יוסי אומר השונא אינו נהרג" היא ע"פ מהרש"ל.

8 ליתא שם בכתב יד מינכן וכתב יד הרצוג התימני, וכן במשנה כאן בכל עדי הנוסח שראיתי.

9 ובמקבילה ביומא פח, א.

אבל כבר כתב התוספות יו"ט שאי אפשר לקרוא שיבוש לגירסה המופיעה בפיה"מ הרמב"ם וברע"ב, וק"ו כעת שהבאנו סיוע מכמה מקורות קדומים הנ"ל.

ועל כן יש נראה לומר שהוא חילוק קדום בין המשניות הבליות למשניות הארצישראליות, ובאמת רוב ככל המקורות הגורסים כאן "רבי יוסי בר יהודה" משקפים באופן כללי את נוסח א"י (דהיינו כתבי היד קאופמן ופרמה וקיימברידג', ואפילו דפוס ונציה וכתב היד התימני במשניות מסכת מכות משקפים את נוסח א"י כמון שהוכחתי במקום אחר, ואכמ"ל).

אלא שעדיין צריך לבאר, שאף שכן הוא נוסח א"י הקדום מ"מ הרמב"ם לא היה אמור בנוסח משניותיו הותיר גירסה זו על כנה, והיה אמור להגיה ולתקן כדרכו ע"פ הבלים (וכאן זה דבר המוכח בגוף הסוגיא ולא רק מלשון הציטוט).

ונראה דכיון שלשתי הגירסאות באמת התנא בעל השמועה הינו ר' יוסי בר יהודה, אלא שלנוסח הבלים נכתב "ר' יוסי" והכונה "ר' יוסי בר יהודה"; ואחר שלא מצאנו בשום מקום במשנה שנכתב "ר' יוסי" והכוונה לר' יוסי בר יהודה (והיה דשבת קכא ברייתא היא, ואולי כך היה סגנון התנא שלה תמיד, ואפילו חריגה זו מצאנו רק פעם אחת), א"כ נמצא שגירסת הבלים היא דחוקה ואילו גירסת הירושלמי צחה וברורה¹⁰, ולכן לא שינה הרמב"ם את הגירסה, והשאיר את הגירסה כגירסה הבסיסית של המשנה שבמשניות, שהיא תמיד אצלו נוסחת א"י, ואף שכאמור הרמב"ם משנה אותה כשיש גילוי מפורש בבבלים, כאן לא ראה צורך להגיה¹¹.

10 ועכ"פ נלמד שגם כאן שנדחק הבלים כיון בעצם למשמעות הגירסה שבירושלמי שלפי הרמב"ם היא כנראה מקורית יותר.

11 וכיוצא בזה לעיל ח, ב במשנה, כמו שכתבתי שם בספרי רינת אהרן (טרם נדפס). בדרך אגב יש לציין שבפירושו ר"ח כתב כאן 'השונא אינו גולה. ר' יוסי אומר' השונא נהרג מפני שהוא כמועד, וכר' יוסי בר' יהודה דתני חבר אינו צריך התראה לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד, והאי כיון דשונא הוא ודאי מזיד הוא'. ובמהדורה החדשה של פירוש הר"ח הקשה המהדיר ר' ברוך סולביצ'יק שליט"א: "הלשון 'וכר' יוסי בר יהודה' צ"ע, ובגמרא אמרין דמתניתין ר' יוסי ב"ר יהודה היא כלומר דאניו ר' יוסי סתם אלא ר' יוסי ב"ר יהודה אמרה, אבל ר' יוסי חלק עליו וכדתני לעיל ו, ב עד שיהיו שני עדיו מתרין בו. ואמרין שם בגמרא דמשנתנו ר' יוסי ב"ר יהודה היא, וחלק עליו". ונראה שר"ח דחיקא ליה לפרש דתלמודא דחיק לומר דהאי רבי יוסי היינו רבי יוסי בר יהודה, שכאמור לא מצינו כזאת שייכתב 'ר' יוסי' והכוונה לר' יוסי בר יהודה, אלא כוונת התלמוד רק לומר שמשנה זו היא משנה ששנה רבי יוסי בר יהודה, והוא כך סבר גם בדעת רבי יוסי גופיה, והיינו דתרי תנאי אליבא דרבי יוסי. והאמת שפשט הלשון מורה כדברי ר"ח, דבעלמא דאמרין "ההיא רבי פלוני היא" פירושו שהך ברייתא אליבא דרבי פלוני, וכן יש בסוגיא דומה לכאן ממש בסנהדרין דף עב עמוד ב: "נימא מסייע ליה: רודף שהיה רודף אחר חברו להורגו, אומר לו: ראה שישראל הוא, וכן ברית הוא, והתורה אמרה שפך דם האדם באדם דמו ישפך, אמרה תורה: הצל דמו של זה בדמו של זה. - **ההיא רבי יוסי ברבי יהודה היא**. דתניא, רבי יוסי ברבי יהודה אומר:

ולגבי שאלת הנוסח המקורי, כיון שמקובל להניח שהנוסח הקשה יותר הוא המקורי א"כ מסתמא נוסח הבבלי "רבי יוסי אומר" הוא המקורי, רק שבני א"י כיון שידעו דהך רבי יוסי היינו רבי יוסי בר יהודה מכח סתירת המשניות או מתוך השוואה לתוספתא, הוסיפו כן בגירסת המשנה עצמה שלא יטעה המעיין, וכדרכם בכיוצ"ב "לעדכן" את המשניות, אבל בני בבלי הקפידו כדרכם לשמור הנוסח כטהרתו, ורק בתלמודם הבהירו שהך רבי יוסי היינו רבי יוסי בר יהודה.

הגירסה במשנה בפרק ראשון

במשנה מכות ו, ב: רבי יוסי אומר: לעולם אין נהרגין עד שיהו שני עדי מתרין בו, שנאמר: על פי שנים עדים, ומקשה הגמרא: מי אית ליה לרבי יוסי האי סברא, והתנן רבי יוסי אומר השונא נהרג מפני שהוא כמועד (ומותרה)¹²? אמר ליה, ההוא רבי יוסי בר יהודה היא.

וכבר ראינו שהבבלי לא גרס במשנה לקמן "רבי יוסי בר יהודה אומר השונא", ודלא כנוסח משניות א"י שם, ולכן מובנת היטב קושייתו. אך החידוש הוא שגם כאן במשניות א"י (פרמה וקאופמן ומאירי, וכן בכתב יד התימני של הבבלי המייצג במשניותיו נוסח א"י) גרסי: "רבי יוסי בר יהודה אומר לעולם" וכו'.

ואמנם ברמב"ם כאן¹³ גרס במשנה "רבי יוסי אומר", וגם בפירושו כתב "ואין הלכה

חבר אין צריך התראה, לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד". ומ"מ דוחק לפרש כן. ועוד דבההיא דשבת נמי אמרן האי לישנא כתירוץ על רבי יוסי סתמא, ותמוה לומר שדרך מקרה תרצו על שני רבי יוסי סתמא שרבי יוסי בר יהודה שנאן בשמו, וע"כ שהכוונה בשניהם שהך רבי יוסי היינו רבי יוסי בר יהודה, וכמו שכתב הריטב"א כאן וכן בשבת. וראיה גדולה לזה מנוסח המשניות הארצישראליות שגרסו כאן רבי יוסי בר יהודה וכאמור, ועוד שכך בהכרח הבין הרמב"ם בבבלי וכנ"ל. ומה שהקשיתי שלא דמי לשאר מקומות שכתבו הלשון 'ההיא פלוני היא', יש לומר דדמי שפיר, דבכל מקום הכוונה לומר דהך סתם משנה או ברייתא דמקשת מינה אינה דברי כל התנאים אלא פלוני אמרה, והכא נמי הכא הך סתם רבי יוסי דמקשת מינה אינו סתם רבי יוסי אלא רבי יוסי בר יהודה הוא. להשלמת העניין אציין, שהנוסח בגמ' כאן בכתב יד התימני: "ההיא רבי יוסי בר יהודה אומר דתניא", וזה מגומגם, ואולי יש לפרשו דה"ק שבההיא יש לגרוס "רבי יוסי בר יהודה אומר" וכוונתו א"י (ולפי זה ניחא טפי גירסת הרמב"ם), אבל ר"ח ודאי לא פירש כך, ומשמע שגרס "היא" וכלפינו בנדפס ובכתב יד מינכן וכרגיל בכל הש"ס, וכ"ה גם שם ביומא פת, א, בדפוס ספרד ובשאר כתבי יד (ובכתב יד מינכן 6 שם יש נוסח מעובד ע"ש שמוכח שהבין כפירוש המקובל), ובשבת קכא, א הנ"ל בכל עדי הנוסח כולל קטע גניזה מזרחי, וע"כ שגירסת כתב היד התימני כאן משובשת.

12 ליתא בכתב יד מינכן וכתב יד הרצוג התימני, וכן במשנה שם בכל עדי הנוסח שראיתו.

13 במהדורת מוסד הרב קוק, ע"פ כתבי יד תימן. וכן הוא במהדורת מכון המאור, ודף האוטוגרף שם חסר.

כר' יוסי", וכן איתא "רבי יוסי אומר" בפסקי רי"ד ובדפוס ונציה של הבבלי וברע"ב שם, אף שכל אלה כן גרסו לקמן ט, ב "רבי יוסי בר יהודה", וכנוסח א".

וצ"ל שכאן ודאי **לפי הבבלי** לא שייך לגרוס רבי יוסי בר יהודה¹⁴, דהא מבואר בסוגיין דבהכרח הך תנא שהצריך התראת שני העדים ולא הסתפק בהתראתו של אחד מן העדים, ודאי לא סבר דהתראה אינה אלא בשביל להבחין בין שוגג למזיד, שהרי גם בהתראה של אחד כבר ברור שאינו מזיד, וא"כ הך תנא בהכרח אינו רבי יוסי בר יהודה. ולכן הרמב"ם וסיעתו שינו בזה מנוסח א". אבל לקמן ט גם לפי הבבלי היה שייך לגרוס כן, שהרי הבבלי מודה דההיא רבי יוסי בר יהודה היא, וכמו שהארכתי לעיל.

ובאמת שיש כאן קושייה על נוסח בני א"י מהברייתא שהביא הבבלי דרבי יוסי בר יהודה אומר חבר אין צריך התראה שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד, אלא שהאמת היא שבני א"י לא שמיע להו הך ברייתא, שהרי ברייתא זו הובאת רק בבבלי, ואילו בכל ספרות א"י (בראשית רבה פרשת בראשית יט סימן א; קהלת רבה פרשה א; מדרש שמואל (בובר) פרשה ז סימן ג) הביאו מימרא כעין זו **בשם רב**: "רב אמר אין תלמיד חכם צריך התראה", וא"כ לדידהו לא הוי קשיא להו.

ומ"מ עדיין נוסח א"י תמוה מיניה וביה, שהרי הוא גורס בשתי המשניות "רבי יוסי בר יהודה", ולא יתכן שרבי יוסי יאמר שמחד שונא לא צריך התראה כלל, ומאידיך אדם רגיל שהתרה בו רק עד אחד פטור עד שיתרו בו שני העדים, וכמו שהקשו כאן בבבלי דלא גרע התראת עד אחד משונא. ועל כורחך יש לתרץ כתירוץ הבבלי דחד מינייהו הוא רבי יוסי סתמא וחד הוא רבי יוסי בר יהודה, ותירוץ זה לא שייך כלל לפי נוסח א"י שבשניהם כתוב בפירוש רבי יוסי בר יהודה.

ועוד שלפי האמת יש ברייתא שנכתב בה להדיא ששיטת רבי יוסי בר יהודה שלא נתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד (ואמנם הברייתא לא היתה לפני בני א"י אך על כל פנים היתה לעיני הבבלי, שהוא בתראה).

ואין לך אלא לומר שנוסח בני א"י במשנתנו טעות הוא, והנכון לגרוס לפחות **כאן** "רבי יוסי אומר" כמו שהיה מאז ומעולם בנוסח בני בבל¹⁵. ועוד ראייה לכך, שזהו לשון שגור במשנה ובתוספתא "רבי יוסי אומר לעולם" וכו'¹⁶, אבל לא נמצא כן לעולם ברבי יוסי בר יהודה.

14 ובאמת נוסח הבבלי ודאי הוא רבי יוסי, כמו בבבלי כתב יד מינכן והדפוסים, וכ"ה במשנה כאן בקטע כריכה של בבלי ספרדי מהמאה ה"ג.

15 ולא יתכן שהוא הגהה של בני בבל ע"פ מסקנת הסוגיא, שהרי כבר בהו"א גרס הבבלי רבי יוסי אומר, ולכן הקשו סתירה בדברי רבי יוסי.

16 אלו הם המקומות שמצאתי כן: 1. משנה מסכת שבת פרק טז משנה ב: ר' יוסי אומר לעולם מצילין מזון שלש סעודות; 2. משנה מסכת כתובות פרק ה משנה ז: רבי יוסי אומר לעולם הוא פוחת והולך שמה תפול לה ירושה; 3. משנה מסכת נדה פרק ד משנה ב: ר' יוסי אומר לעולם הן כישראל עד

ומפי הרב יואל שוורץ שליט"א שמעתי השערה יפה להסביר את השתלשלות הטעות, שבני א"י מתחילה גם הם גרסו בשתי המשניות רבי יוסי סתמא, ולכן הוקשה להם ששתי המשניות סותרות זו לזו, וכקושיה של הבבלי שאין לה תירוץ אחר מלבד לומר שחדא מינייהו רבי יוסי בר יהודה היא, ובני א"י היה דרכם להגיה גוף המשנה בגלל קושיות מעין אלו אלא שהיו מחכמיהם שהגיהו כן במשנה הראשונה והיו חכמים אחרים שהגיהו כן במשנה הבאה, והתגלגל הדבר שבסופו של דבר התקבל בשניהם הנוסח החדש, למרות שלמעשה באופן זה חזרה הסתירה למקומה - סתירה שמקורה בשתי הגהות סותרות, אבל בני בבל לא הגיהו במשנה כלום, ורק פירשו שהמשנה השניה היא רבי יוסי בר יהודה, ע"פ ברייתא מפורשת שלא ראווה בני א"י.

סיכום

במשנה במכות נמצאים שני דינים שונים בשם רבי יוסי, האחד בדף ו' שצריך התראה משני העדים, והאחד בדף ט' ששונא אינו צריך התראה. במאמר זה הראנו שבנוסח המשנה שהיה לפני הבבלי היה כתוב בשניהם "רבי יוסי" בסתמא. ואילו בנוסח המשניות בכל עדי הנוסח העתיקים שמקורם בארץ ישראל היה כתוב בשניהם "רבי יוסי בר יהודה". עיון פשוט מגלה ששני הדינים הללו סותרים בהכרח האחד את השני, ולא יתכן שיצאו מתנא אחד. בעקבות סתירה זו חידשו בבבלי שר' יוסי אינו אינו רבי יוסי סתמא אלא הוא רבי יוסי בר יהודה (אף שלא נכתב כן במשנה), הבבלי מוכיח כן מברייתא שהייתה בידו (ולא הייתה מוכרת לבני א"י) שבה מפורש ששיטת רבי יוסי בר יהודה היא שההתראה ניתנה על מנת שנדע שהמעשה היה במזיד. בנוסח א"י תירוץ זה לא שייך כי בשניהם כתוב רבי יוסי בר יהודה, ובהכרח לפחות באחד מהם הנוסח המשנה בבבלי מקורי יותר, וישנה אף הצעה שלפיה עולה שבמקור נוסח א"י היה זהה לבבלי אלא שמחמת הסתירה הגיהו באחד מהם רבי יוסי בר יהודה, וחלק הגיהו כאן וחלק כאן, ובסוף הוגה כן בשניהם.

הרמב"ם בנוסח משניותיו, בדין הראשון גורס רבי יוסי כי שם לפי הבבלי רבי יוסי הוא רבי יוסי סתמא ולא רבי יוסי בר יהודה, אבל בדין השני הוא גורס כנוסח א"י רבי יוסי בר יהודה להדיא, כיון שגם לפי נוסח הבבלי הגורס רבי יוסי סתמא מ"מ רבי יוסי זה הוא רבי יוסי בר יהודה, וא"כ אין הכרח לשנות מנוסח המשניות הבסיסי, וכידוע באופן כללי התקבל בעולם דוקא נוסח המשניות הארצישראל.

שיפרשו ללכת בדרכי; 4. תוספתא מסכת מכות (צוקרמאנדל) פרק ג הלכה ו: ר' יוסי אומ' לעולם אינו נהרג עד שיעמוד בפני הדיינין שנ' ולא.